

יואל אליצור

מהו 'כתף' והיכן "כתף ים כנרת קדמה"

א. גוף האדם והטרמינולוגיה הגאוגרפית במקרא

בלשון המקרא ידועים מושגים טופוגרפיים רבים הגזורים מגוף האדם. יש 'דאש' ההר' (למשל שמות י"ט, כ), ועליו 'שערות', כפי שאנו מוצאים בפרשת אהוד בן גרא (שופטים ג', כו) "וימלט השעירתה" - הכוונה לאזור הגבוה והמיוער שבהר אפרים (בניגוד לבקעת הירדן והמורדות המזרחיים הצחיחים שדרכם עלה אהוד). בקצה הדרומי של ארץ כנען שכבש יהושע נזכר "ההר החלק העולה שעיר" (יהושע י"א, יז); 'שעיר' כאן הוא אמנם שם פרטי, אבל יש בו תיאור נוף - העלייה התלולה והצחיחה מן הערבה אל ההרים התלולים עוטי הצמחייה. גם בקו הצפוני של גבול נחלת יהודה נזכר הר הנושא את השם 'הר שעיר' והוא סמוך ל'הר יערים' (יהושע ט"ו, י). שורש השם נובע כנראה מהדימוי של שערות על הראש - אזור עתיר צמחייה בפסגה לעומת מדרונות חלקים.¹

במרכז גוף האדם - הצלעות, והן הולכות ומשתפלות כלפי מטה. אף בטופוגרפיה כן - "ושמעו הלך בצלע ההר לעמתו הלוך ויקלל" (שמ"ב ט"ז, יג). כיוצא בזה הטבור - "הנה עם ירדים מעם טבור הארץ" (שופטים ט', לז).

גם פרטים קטנים יותר בפניו של האדם משמשים לצורך הגדרות טופוגרפיות, כדוגמת העין המוזכרת פעמים רבות במעשה הגר (בראשית ט"ז, ז), ושש פעמים בסיפור עבד אברהם (פרק כ"ד). מתוך עיון בפרקים אלו נראה שהעין מציינת באר חפורה; "על העין בדרך שור" - "על כן קרא לבאר באר לחי ראי" (בראשית ט"ז, ז, יד), "ותרד העינה" - "ותרץ עוד אל הבאר לשאב" (שם כ"ד, טז, כ). הדימוי נובע מכך שהעין בפניו של האדם היא מקום עגול ועמוק שנובעים ממנו מים. גם הלשון שהיא בליטה מאורכת ורטובה היוצאת מן הגוף משמשת בתנ"ך ביטוי לגוף מים מאורך הבולט אל תוך היבשה (ולא כפי שמשמשים בביטוי היום; ראה יהושע ט"ו, ב,

1. גם חז"ל השתמשו בשער כדי לבטא 'עלווה', 'נופו של אילן': "מעשה בצלמון באחד שנטע את כרמו על שש עשרה שש עשרה אמה והיה הופך שער שתי שורות לצד אחד וזורע את הניר..." (משנה כלאים פ"ד מ"ט, ועוד. וראה רש"י לשופטים ג', כו).

ישעיה י"א, טו). שפת הנחל היא קצה השטח המישורי שממנו ירידה אל המקום הרטוב ("מערוער אשר על שפת נחל ארנון" [יהושע י"ג, ט] היא עראער שבתחילת הירידה אל הנחל העמוק) כמו בפניו של אדם, ובאמצע הירידה נמצאים 'שיני הסלע' (שמ"א י"ד, ד) - מצוקים זקופים בחצי גובה המדרון התלול.

בעברית המודרנית משמשים ביטויים אלה ודומיהם בהבדלים מסוימים, אבל נוספו עליהם בהשראת לשונות ארופה גם ביטויים השאולים מגוף הבהמה - 'גב ההר' ו'אוכף'.

המושג המקראי 'כתף' מתבאר יפה בתוך עולם מושגים זה. בדיון הנוכחי אין לנו מתעניינים ב'כתף' במשמעות הפשוטה של כתף אדם ובהמה ומטאפורות הגזרות ממנה. יש להוציא ממסגרת העיון כאן גם את 'כתף' הבאה בהקשרים של ארכיטקטורה אגב תיאור המשכן והמקדש (שמות כ"ז, יד ועוד); 'כתף' ארכיטקטונית משמעה צד, עבר (בדומה ל'צלע' ו'ירך'). אותנו תעניין כאן כתף הבאה בהקשר טופוגרפי. לאור מה שלמדנו לעיל, מתבקש לפרש את 'כתף' - מישור מוגבה שמדרונו תלול.

ב. 'כתף' - תפוצה יוצאת דופן של המושג

כתף במובן הטופוגרפי נזכרת במקרא בתשעה מקומות.² תפוצתם במקרא מפתיעה - כל הכתפיים למעט אחת, מצויות בשני פרקים בספר יהושע בלבד, וכולן בתחום גאוגרפי מצומצם - גבולות שבט בנימין והגבול הצפוני של שבט יהודה. שלוש מתוך השמונה מוזכרות בתיאור הקו הצפוני של נחלת יהודה (ט"ו, ח-יא), שתיים בקו הגבול הצפוני של בנימין (י"ח, יב-יג), ושלוש בקו הדרומי שלו (שם, טז-יט). הכתף התשיעית מוזכרת במדבר ל"ד, יא, ונדון בה בנפרד בהמשך.

מה יכול להיות ההסבר לתפוצה מוזרה זו למושג טופוגרפי?

בוודאי אין להעלות על הדעת שמדובר במהות טופוגרפית שלא הייתה כמותה אלא באזור זה; ארץ ישראל מוכרת לנו, וקשה לחשוב על ייחוד טופוגרפי הקיים כאן ולא במקום אחר. זאת ועוד, קו הרוחב שלאורכו מוזכרות הכתפיים הללו מכיל

2. שני פסוקים בנביאים אחרונים הנראים לכאורה שייכים לדיוננו, למעשה אינם עניין לכאן. בשניהם מסתבר שמדובר במטאפורה שאינה קשורה לטופוגרפיה. האחד - "ועפו בכתף פלשתים ימה יחדו יבזו את בני קדם" (ישעיה י"א, יד) - בא להדגיש את האחדות של שבטי ישראל לעתיד לבוא, כמו "לעבדו שכם אחד" (צפניה ג', ט); השני - "הנני פתח את כתף מואב" (יחזקאל כ"ה, ט) מכוון כנראה לדימוי ספרותי של כוח ועצמה, כאילו אמר 'הנני שובר את זרוע מואב'. כך גם תרגם יונתן בשני המקומות, וראה גם רש"י בישעיה שם.

נופים השונים זה מזה בתכלית; אינה דומה 'כתף בית חגלה' שבככר הירדן ל'כתף לזה' שבהר הגבוה, ושתיהן שונות מ'כתף עקרון' שבשפלה.

נראה שמדובר בדיאלקט של העברית. בכל הלשונות והזמנים ידועות דרכי לשון שנתייחדו לאזורים מסוימים. בתחום העברית המקראית הדוגמה המפורסמת ביותר היא שְבִלַת-סְבִלַת (שופטים י"ב, ו). בשומרון היו מכווצים את דו התנועה /ay/ ולכן מוצאים אנו בחרסי שומרון 'נבל ין' לעומת 'יין' בחרסי ערד; בהקשר זה הצביעו חוקרים על "כלוב קיץ... בא הקץ..." (עמוס ח', ב) "מאן גיחזי" (הכתיב במל"ב ה', כה) - ציטוטי דיבור חי בעיר שומרון.³ בלשון חז"ל שביהודה אמרו 'הימנו' ובגליל - 'ממנו',⁴ ועד היום ידועים הירושלמים ב'מאאתים'...

בענייננו, יש אפוא להניח שכתף הייתה מילה ייחודית לאזור זה. ברם, כדאי לשים לב שגם בתיאור קווים המשותפים לבנימין וליהודה ולאפרים שכניו, בדרך כלל נזכרות הכתפיים בפרק י"ח בתיאור המתייחס לבנימין, ולא במקום שמתואר אותו קו מצדו השני בפרקים ט"ו וט"ז. עם זאת, אין כאן עניין בנימיני בלעדי; שלוש מתוך הכתפיים נזכרות בתיאור צפון יהודה, שתיים במערב מעבר לקו החופף עם בנימין (כתף הר יערים וכתף עקרון) ואחת בקו החופף (כתף היבוסי). המסקנה העולה מכאן היא שהיה זה ביטוי מקובל על בני בנימין, אשר אומץ באופן חלקי על ידי שכניהם בצפון יהודה.

על רקע זה ניתנת משמעות מיוחדת לברכת משה לבנימין: "לבנימן אמר ידיד ה' ישכן לבטח עליו חפף עליו כל היום ובין כתפיו שכן" (דברים ל"ג, יב) - בדרך ספרותית המביעה חיבה לשבט בנימין, משבץ משה ביטוי האופייני לדרכי הלשון של אותו שבט.⁵

3. י' קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים 1974, עמ' 34; ש' מורג, מחקרים בלשון המקרא, ירושלים תשנ"ה, עמ' 83.

4. מ' בר-אשר, 'הטיפוסים השונים של לשון המשנה', תרביץ נג (תשמ"ד), עמ' 214.

5. תופעה ספרותית זו ידועה במקרא. כך למשל בפרשיות בספר בראשית המתרחשות בארם נהריים בולטות המלים הארמיות 'רהטים' ו'מספוא' (בראשית כ"ד, שם ל'), בפרשיות 'מצריות' - 'אחו' והמליצה שהיא כנראה תרגום שאילה 'טוב כל ארץ מצרים' (שם מ"א, שם מ"ה), במשא דומה (ישעיה כ"א, יא-יב) - 'מה מליל' 'אתא בקר' 'תבעיון בעיו', במשא בערב (שם יד) - 'התיו מים'.

ג. כתף מלווה תמיד בכיוון; משמעות הדבר

עוד מאפיין טיפוסי מוצאים אנו בכתפיים הטופוגרפיות: כתף לעולם אינה באה בפני עצמה, אלא תמיד היא מלווה בכיוון - צפון או נגב,⁶ ובמדבר ל"ד - קדמה. מסתבר שהכיוון הוא חלק אינטגרלי מהגדרת המושג. נראה שבהזכרת כתף חשובה למקרא נקודת השבירה של המישור המוגבה שבו מדובר. תן דעתך שבכל שמונה הכתפיים שביהושע שבהן מדובר בקווים ההולכים ממזרח למערב, הכיוונים המלווים הם צפון ודרום, ובמדבר ל"ד, שהקו הוא מצפון לדרום, הכיוון הוא 'קדמה'.

בחלק גדול מהמקרים קל לנו לזהות במדויק את הכתף המדוברת, כך נוכל להבין היטב את משמעות הכיוון. אדגים את הדבר:

א. יהושע ט"ו, י: "ועבר אל כתף הר יערים מצפונה היא כסלון". כסלון זוכה בתלו הקדום של הכפר החרב כסלה, כיום בצפונה של מושב כסלון (נ"צ 132 154). יש כאן רכס הררי נוח הנקטע בחזקה כלפי צפון - בכסלה; מכאן יש ירידה תלולה אל נחל כסלון. בוודאי כוונת הכתוב להעביר את קו הגבול בשבירה הצפונית של הרכס, היא כסלון.

ב. יהושע י"ח, ח: "ועבר אל כתף מול הערבה צפונה וירד הערבתה". יש להקדים ולומר: 'הערבה' בפרוזה המקראית באה תמיד ביידוע,⁷ ומשמעה - שם כללי לכל הקו המישורי העובר לאורך השבר הסורי-אפריקאי מדרום הארץ ועד צפונה; בדרום - ראה דברים ב', ח: "מדרך הערבה מאילת ומעצין גבר", במרכז - למשל דברים ג', יז: "והערבה והירדן וגבל מכנרת ועד ים הערבה ים המלח", בצפון - יהושע י"א, ב: "ואל המלכים אשר מצפון בהר ובערבה נגב כנרות ובשפלה...". גם 'ערבות הירדן', 'ערבות יריחו' ו'ערבות מואב' הן צורות מיודעות (נסמכות לשם פרטי), והן חלקים מן ה'ערבה'. במוקד ה'ערבה' עומד 'ים הערבה' - הוא ים המלח. "כתף מול הערבה" בפסוק שלנו ביהושע י"ח צריכה להיות כתף המלווה את הערבה ונקראת על שמה. הכתוב מעוניין בנקודת השבירה הצפונית שלה. הניתוח מוביל אותנו אל המצוק הארוך והזקוף המלווה את ים המלח כמעט לכל אורכו, המכונה כיום 'מצוק ההעתקים'. סברה היא, שהוא הוא "כתף מול

6. ואין חילוק בין 'נגבה' ל'מנגב'. ראה לדבר - "כתף היבוסי מנגב" (ט"ו, ח), המקביל אל "כתף היבוסי נגבה" (י"ח, טז).

7. בשירה המקראית 'ערבה' בדרך כלל אינה מיודעת ועניינה מדבר ושממה: "בארץ ערבה ושוחה בארץ ציה וצלמות בארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם" (ירמיה ב', ו); "הנה אחרית גוים מדבר ציה וערבה" (ירמיה נ', יב); "יששום מדבר וציה ותגל ערבה" (ישעיה ל"ה, א). לפעמים מודגש הנוף המישורי והצחיח: "אשר שמתי ערבה ביתו ומשכנתיו מלחה" (איוב ל"ט, ו).

הערבה". שבירתו הצפונית היא בפתחת נחל אוג (מכלך), מעל קיבוץ אלמוג של היום. מכאן יורד הגבול אל הערבה גופה. העברת הקו כאן תואמת את ההגיון הכללי של קו הגבול (ואין כאן המקום להרחיב בכך).

ג. ' יהושע י"ח, יב: "ועלה הגבול אל כתף יריחו מצפון ועלה בהר ימה והיה [והיו קרי] תצאתיו מדברה בית און". במקרא אין חצאי כיוונים, וצפון-מזרח יכול להיקרא 'צפונה'. המועמד המתאים ל'כתף יריחו' הוא רכס קרנטל, המתנשא מעל יריחו הקדומה בצד מערב. לרכס זה מראה שולחני בולט - קירותיו מצוקיים וראשו רחב וישר. שבירתו לכיוון צפון-מזרח היא אל ואדי נויעמה. נראה שלשבירה זו מתכוון הכתוב. גם כאן משתלבים הדברים היטב עם המשכו של הקו ועם התיאור המקביל בפרק ט"ז.

ד. דעות בפרשנות עתיקה, קלאסית וחדשה, על 'כתף'

רבים מהמתרגמים הקדומים תרגמו 'כתף' - רוח, עֵבֶר, צד, וכלל לא נתנו למושג משמעות טופוגרפית. גישה זו נסתייעה בוודאי בעובדה, שבכל ההקשרים הארכיטקטוניים שבמקרא 'כתף' פירושה (כמו 'צלע', 'ירך' ו'פאה') - צד.

כך הוא תרגום יונתן לנביאים המתרגם כל 'כתף' - עיבר, וכך במיוחד ליונתן לבמדבר ל"ד, יא: "ויקיף לתחום ימא דגניסר ממדינחא". אף הפשיטתא מתרגמת את 'כתף' בכל מקום - סטרא. אונקלוס לבמדבר (שם) מתרגם: "וימטי על כיף ים גניסר קדומא". 'כיף' הוא אמנם התרגום הקבוע ל'סלע', אבל כך הוא מתרגם גם 'שפת הים', 'שפת נחל'. אם כוונת אונקלוס כאן לשפת ים כינרת נמצא שגישתו קרובה לזו של יונתן לנביאים והפשיטתא. גם תרגום ירושלמי כ"י ניאופיטי מתרגם כאן כאילו נאמר שפת ים כינרת: "ומקף על סיפויי ימה דגניסר מן מדנחה". הוולגאטה לפעמים מדלגת על המילה לגמרי, ובמקרים אחרים רושמת *latus* (= צד, אגף); "על כתף ים כנרת קדמה" מתורגם כאן *contra orientem ad mare Chenereth*. אף רס"ג מתרגם בדומה: אלי גאנב בחר גניסר. כיוון זה אומץ בקביעות גם על ידי רש"י, ולדעתו כפרשן, עיקר המטרה בפסוקים אלה היא הצבעת הכיוון 'צפונה' 'מנגב' וכי"ב, לומר לך איזו עיר בתוך הגבול ואיזו מחוץ, כגון (יהושע ט"ו, ח): "אל כתף היבוסי מנגב - נמצאת ירושלם חוץ מן החוט ואינה בגבול יהודה אלא בגבול בנימן שהוא בצפונו של יהודה" (בעקבות רש"י הולך באופן חלקי גם ר' יוסף קרא). אף בתרגום האנגלי הקלאסי King James Version מצאתי, שכל 'כתף' מיתרגמת *side* (חוץ מ'כתף היבוסי' ביהושע ט"ו, שהיא לבדה 'slope'; אך ביהושע י"ח גם 'כתף היבוסי' היא *side*).

בפרשנות המודרנית מצאתי רק תומך עקבי אחד לשיטה זו - J. Simons, המדלג בדרך כלל על המילה 'כתף', כגון "the line leads to the Sea of Kinnereth", ופעם אחת מסביר שהביטוי "אל-כתף" פירושו למעשה ⁸.laterally of, beside

לעומת כל אלה עומד תרגום השבעים, ועמו רוב רובם של המחברים החדשים, הרואים ב'כתף' מהות טופוגרפית.

לפי טעמי, תרגומם הקצר של השבעים קולע אל ההגדרה המדויקת של המושג. השבעים מתרגמים 'כתף' - $\epsilon\upsilon\lambda\omicron\tau\omicron\upsilon\varsigma$; פירוש המילה: משטח רחב, בדרך כלל גב הר או רכס.

כאמור, רוב הפרשנים המודרניים הולכים בדרך זו או בדומה לה, אולם בדרך כלל חסרה בפרשנות המודרנית ההבחנה בחשיבות הכיוון כחלק אינטגרלי של המושג 'כתף'. רוב המחברים מבינים צירוף כמו "כתף יריחו מצפון" - הכתף שמצפון ליריחו, וכן כל כיוצא בזה.⁹ יש שמפרשים - הקו המקיף את הכתף מצפון וכדומה,¹⁰ ויש שמתעלמים מעניין הכיוון לגמרי.¹¹ לעתים נמצא מחבר הנוקט פעם כך ופעם כך.¹²

ניסוח עקבי, הדומה עקרונית להבנה שהצגתי בפרק הקודם בעניין משמעות הכיוון בתיאור ה'כתף', מצאתי אצל שני מחברים - מ' נות בפירושו ליהושע,¹³ וז' קלאי בספרו 'נחלות שבטי ישראל' ובפרסומים נוספים.¹⁴ כדאי להעתיק כאן את ניסוחו הבהיר של קלאי:

הכתף הוא המדרון, או קצה השלוחה של האתר או היחידה הגאוגרפית הנזכרת. 'כתף היבוסי נגבה' הוא המדרון של יבוס הפונה לדרום, ולא המדרון שמול יבוס, וכן 'כתף

8. J. Simons, *The Geographical and Topographical Texts of the OT*, Leiden 1959, pp. 103, 141, 170.

9. G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on Numbers* (ICC) Edinburgh (1903) 1986, p. 462; 'י אליצור וי"א זיידמן, ספר יהושע, ירושלים 1953, עמ' 65; R.G. Boling, *The Anchor Bible, Joshua*, New York 1982, pp. 361, 369; 'י אהרוני (מהדורה מתוקנת בעריכת י' אפעל), ארץ ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשמ"ז, עמ' 204-205.

10. 'י קויפמן, ספר יהושע, ירושלים 1976, עמ' 180-182.

11. G.A. Cooke, *The Book of Joshua*, Cambridge 1918, pp. 139-140, 168-170.

12. 'י קיל, ספר יהושע, דעת מקרא, ירושלים תש"ל, עמ' קלא-קלג, קסו-קסז.

13. M. Noth, *Das Buch Josua*, Tübingen 1938, pp. 60-61, 81-82.

14. ז' קלאי, נחלות שבטי ישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 109 ושם הפניות; להפניות נוספות ראה Z. Kallai, *Historical Geography of the Bible*, Jerusalem-Leiden 1986, p. 128.

עקרון צפונה' הוא המדרון של גבעת עקרון או שלוחת עקרון לצד צפון, ולא הגבעות שמצפון לעקרון.

ההסתייגות היחידה שלי מן הדברים שבכאן היא בכך שלדעתי אין הכרח שאתר היישוב עצמו יהיה על הכתף; מושג כזה מתאים יותר ליחידות גאוגרפיות טריטוריאליות, כפי שנרמז בדברי קלאי עצמו. שמות כמו "כתף מול הערבה" "כתף ים כנרת" מראים זאת בעליל לפי פשוטם.

הדגשת נקודה זו פוטרת אותנו מן הדוחק שנכנס אליו קלאי, כאשר הוצרך לפרש ש'כתף יריחו מצפון' פירושו מדרון התל בן ארבעים הדונם. הייתכן שקו הגבול בין השבטים מפריד בין תל העיר החרבה לבין השדות הסמוכים לה מצפון? ומה חשיבות התל במבט שטח כללי כפי שמתבקש בקו גבול בין-שבטי? הרבה יותר סביר לעניות דעתי להניח שמדובר בעצם הטופוגרפי הענקי המתנשא ממעל ליריחו - רכס קרנטל, שלאורך מצוקיו הצפון-מזרחיים עובר ואדי נועמה-מכוך המוביל בואכה בית אל.

ה. "כתף ים כנרת קדמה"

עתה יכולים אנו לגשת אל ההזכרה היחידה של 'כתף' שמחוץ לספר יהושע ומחוץ לאזור בנימין וסביבותיו - "כתף ים כנרת קדמה" שבקו המזרחי של ארץ כנען לגבולותיה במדבר ל"ד, יא. קשה לדעת מדוע זכה דווקא פרק זה להיות שותף ליהושע ט"ו וי"ח בשימוש בביטוי הייחודי; לכל כלל יש יוצא מן הכלל, ואף הכלל ש'כתף' מיוחדת לבנימין כנראה בכלל. עם זאת, יש להטעים שלפחות מבחינת המסגרת ההיסטורית והגאוגרפית במקרא כפשוטו וכפי שהוא מציג את עצמו, במדבר ויהושע עומדים במשבצת אחת. בין ההתכוננות לכניסה לארץ לבין כיבושה וחלוקתה אין פער של דורות. הארץ המתוארת במדבר ל"ד ובקיצור במדבר י"ג, כא, היא הארץ שביחס אליה נמדדים הישגי דור יהושע ביהושע י"ג; הקו הדרומי של יהודה ביהושע ט"ו, א-ד, זהה לקו הדרומי של ארץ כנען במדבר ל"ד, ג-ה, ויהושע, אלעזר, כלב בן יפונה והנשיאים המנויים במדבר ל"ד הם מנחילי הארץ בספר יהושע.

הקו המזרחי של ארץ כנען לגבולותיה פותח בצפון-מזרח בחצר עינן: "והתאויתם לכם לגבול קדמה מחצר עינן שפמה: וירד הגבל משפם הרבלה מקדם לעין וירד הגבל ומחה על כתף ים כנרת קדמה: וירד הגבול הירדנה והיו תוצאתיו ים המלח" (במדבר ל"ד, י-יב).

לעומת הירדן וים המלח המוכרים לכול, הרי זיהוי שלוש הנקודות שלפני כתף ים כינרת אינו ידוע למעשה, וכולו בתחום ההשערות. עם זאת, יש לנו בית אחיזה לשער באופן כללי באילו תחומים גאוגרפיים עובר הקו, על פי שני דברים:

א. צדד, הנקודה שלפני חצר-עינן בגבול הצפוני, מזוהה בוודאות רבה בעיירה ששימרה את השם הנדיר בדייקנות - צדד. צדד שוכנת 110 ק"מ צפונית-מזרחית לדמשק, ויש לשער שחצר עינן נמצאת פחות או יותר ממזרחה.

ב. ביחזקאל מ"ז-מ"ח משורטטים גבולות עתידיים נבואיים המיועדים לשבטי ישראל לעתיד לבוא. כדרכו של יחזקאל מרובים כאן המקראות הסתומים, ובוודאי אין בכוונתי כאן להתמודד עם נבואת יחזקאל. לצורך הדיון שלנו יאמר רק שהזיקה בין גבולות אלו לבין במדבר ל"ד ניכרת לעין במבט ראשון; לבוא חמת וצדד בצפון, הים הקדמוני בדרום מזרח, 'מי מריבות קדש נחלה אל הים הגדול בדרום'.

והנה ביחזקאל מוצאים אנו את הביטויים "חצר עינן גבול דמשק" (מ"ז, יז), "ופאת קדים מבין חורן ומבין דמשק" (שם יח).

לאחר הקדמות אלו יש לברר: מה היא "כתף ים כנרת קדמה" של במדבר ל"ד?

ראשית לכול, בירורינו הקודמים מחייבים אותנו לשלול כל פירוש שאינו נותן משמעות טופוגרפית ל'כתף'. תרגומים ופירושים המדברים על החוף המזרחי של ים כנרת, על ה'בליטה' (אם יש כזאת) בצפון-מזרח האגם וכל כיוצא באלו, אינם הולמים את המושג כפי שלמדנו להכירו.

לפי שמונה הכתפיים שביהושע, יכולים אנו גם לקבוע שהכיוון 'קדמה' הוא חלק אינטגרלי של המושג (וכצפוי, בקו ההולך מצפון לדרום הכיוון המלווה צריך להיות מזרח או מערב). לפיכך לא נוכל לסמוך את ידינו על פירושים המפרשים את הצירוף "כתף ים כנרת קדמה" - כתף שממזרח לים כנרת.

לאור מסקנות דיוננו דלעיל, עלינו לחפש מישור מוגבה הראוי לשם "כתף ים כנרת", אשר שביכתו המזרחית היא "כתף ים כנרת קדמה".

קשה לחשוב ש"כתף ים כנרת" הוא רכס פורייה או מצוק ארבל. ראשית, משום שאם כן נמצא חוף הכינרת המערבי מתוך ל'ארץ כנען לגבולותיה', ארץ תשעת המטות וחצי המטה, וזה רעיון שאינו סביר, שכן הכתוב אומר בפירוש שחמת ורקת וכינרת שלחוף הכינרת הן מערי נפתלי (יהושע י"ט). גם העובדה שקו הגבול מגיע מאזורים שמצפון מזרח לדמשק מזמינה מתיחת קו ממזרח לים כנרת ולא ממערבו.

השם "כתף ים כנרת" מלמד שמדובר בעצם טופוגרפי המוגדר על ידי ים כנרת כולו, ולא על רכס הסמוך לקטע מסוים מתוכו, שאילו כן היה נקרא על שם עיר מסוימת ולא על שם הים כולו. יש להשוות זאת לכתפיים שהיכרנו מספר יהושע. בניגוד ל'כתף היבוסי', 'כתף עקרון' ו'כתף יריחו' הנקראות על שם עיר, 'כתף מול הערבה' הוא מישור בעל שבירה בולטת הנמשך לאורכה של הערבה, ולפיכך הצענו לזהותו עם מצוק ההעתקים שלאורך כל ים הערבה-ים המלח. שבירתו הצפונית

בנחל אוג היא 'כתף מול הערבה צפונה' והיא משתלבת יפה עם המשכו של הקו ועם ההגיון הגאוגרפי הכללי של נחלת בנימין, המתרכזת (בחלקה המזרחי) סביב ואדי קלת¹⁵ ויובליו.

מתבקש, אפוא, להבין את "כתף ים כנרת" בדרך דומה. המועמד המתאים הוא רמת הגולן, מישור מוגבה בשיפועים תלולים מעל סביבותיו, המלווה את ים כנרת לכל אורכו.

ומה הוא 'קדמה'? לפי מה שהעלינו באשר לכתפיים האחרות, הכרח לומר שמדובר בשבירה המזרחית של רמת הגולן, כלומר, הירידה אל נחל רקאד, קו שהוא 'במקרה' גם קו הגבול המזרחי של מדינת ישראל בימינו (ראה צילום להלן).

כאן עלינו להתמודד עם שאלה: הכתוב מגדיר את הגבול במילים "זאת הארץ..." אשר צוה ה' לתת לתשעת המטות וחצי המטה: כי לקחו מטה בני ישראל לבית

נחל רקאד באזור מפגש הגבולות (צילום: שמואל קליין).

15. במפות חדשות שם עברי - 'נחל פרת' (על פי ירמיה י"ג; ראה ז' קלאי, 'פרת (2)', אנציקלופדיה מקראית ו, ירושלים תשל"ב, עמ' 632). הנחל מוכר אצלנו בדרך כלל בשם 'ואדי קלט'. שם זה הוא כנראה מאוחר וערבי במקורו. מקורות ערביים בני זמננו רושמים את השם בדרך כלל 'ואדי אלכלת' ולעתים 'ואדי אלקלת' (בערבית המדוברת בכפרים הסמוכים לחלקו העליון של הוואדי כ-ק מבוטאות בדומה - [k]; ראה: G. Bergsträsser, *Sprachatlas von Syrien und Palästina*, Leipzig 1915, p. 19 & map 24. השורש כל"ת משמש בערבית במובן של שפיכת מים (אך שם עצם 'כלת' לא ידוע במילונים).

אבתם ומטה בני הגדי לבית אבתם וחצי מטה מנשה לקחו נחלתם: שני המטות וחצי המטה לקחו נחלתם מעבר לירדן ירחו קדמה מזרחה" (במדבר ל"ד, יג-טו). רמת הגולן, שהיא כנראה 'גבול הגשורי והמעכתי', הרי היא בכלל ארץ חצי מנשה, ואינה מכלל ארץ תשעת המטות וחצי המטה.

התשובה דורשת הרחבה והרי היא נושא למאמר בפני עצמו. כאן נסתפק בראשי דברים. יאיר בן מנשה שלקח את חבל ארגוב עד גבול הגשורי והמעכתי, היה לפי דה"א (ב', כא-כג) מבני שבט יהודה, ורק מצד האם נתייחס למנשה. קורות הימים הרחוקים ההם נעלמים ממנו, וסיבת התחברותו למנשה בהתנחלות בארץ הן עניין להשערה.

לפי פרשנות עתיקה המשתמעת מן הכתובים, ייתכן שמדובר בהיאחזות קדומה בארץ שקדמה לכיבוש הכולל של שבטי ישראל. מכל מקום, העובדה שהבשן המערבי היה לבני יהודה כתובה בפירוש בספר יהושע; את נחלת נפתלי בחלק המזרחי של הגליל, מגדיר הכתוב על פי השכנים: "ופגע בזבלון מנגב ובאשר פגע מים וביהודה הירדן מזרח השמש" (י"ט, לד). בניגוד למצודות ולביאור הגר"א, שהצליחו לחבר בין נפתלי ליהודה שבדרום בביאורים דחוקים, ובניגוד לרוב החדשים, המשפצים את נוסח הכתוב או המחפשים אתר בשם 'יהודה' במזרח נפתלי,¹⁶ הראו מ"צ סגל ושי' קליין¹⁷ שהפשט מדבר כאן בלי ספק על מערב נחלתם של בני חצי מנשה, וכי אין להבין את הדברים אלא על פי המסורת שבדברי הימים. הבנה זו מסבירה בדרך ישרה גם פסוק שהתקשו בו רבים בספר מלכים וסרסוהו או פירשוהו בדוחק: "ואשר השיב את דמשק ואת חמת ליהודה בישראל" (מל"ב י"ד, כח). "יהודה בישראל" - לפי פשוטו של הביטוי, בלא לעוות את נוסחו או את תחבירו, מדבר על חלק מממלכת ישראל, החלק הצפוני של עבר הירדן, שיושבים בו בני יהודה.

נראה אפוא, שחבל ארץ זה היה בעל מעמד מעומעם מבחינת החלוקה לשבטים, כפי שבני יאיר היו במעמד מעומעם מבחינת ייחוסם. למרות שלא נאסר על משה להיכנס לכאן, מכל מקום נכללה כל רמת הגולן עד נחל רקאד בתוך 'ארץ כנען לגבולותיה'.

16. ראה מ' ברושי, 'יהודה הירדן', אנציקלופדיה מקראית ג, ירושלים תשכ"ה, עמ' 509; ז' קלאי (לעיל, הערה 14), עמ' 201-202.

17. מ"צ סגל, תורה נביאים וכתובים מהדורה ספרותית, ערוכים ומפורשים עם מבואות, תל אביב תש"ך, בפירושו ליהושע י"ט, לד (עמ' לח) ומל"ב י"ד, כח (עמ' צג). בעל פה שמעתי את הרעיון מפי אבי מורי בשם ש' קליין והוא נזכר בפירושו של אבי מורי ליהושע י"ט (י' אליצור וי"א זיידמן, ספר יהושע, ירושלים 1953, עמ' 89) ובדעת מקרא (י' קיל, ספר יהושע, ירושלים תש"ל, עמ' קפב).